

PŘEDPOKLADY PRO OBNOVENÍ ČESKOSLOVENSKO-VATIKÁNSKÝCH JEDNÁNÍ V OBDOBÍ KONKLÁVE ROKU 1963

Marek Šmíd

1. Úvod

Téma předkládané studie analyzuje předpoklady pro složitá československo-vatikánská jednání, jež byla po dlouhé odmlce obnovena v době Druhého vatikánského koncilu v první polovině šedesátých let 20. století. Reflektuje je na pozadí dramatických událostí ve Vatikánu (skon papeže Jana XXIII., konkláve a nástup papeže Pavla VI.), jež měly bezpochyby vliv na podobu, proměnu i perspektivu výše zmíněných vztahů. Studie se primárně zabývá snahou Svatého stolce o obnovení diplomatických styků s komunistickým Československem, které byly zpřetrhány na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, kdy byl Prahu v únoru 1950 donucen opustit vatikánský chargé d'affaires Ottavio de Liva (1911–1965), kterou stručně zasazuje do politických událostí první poloviny šedesátých let 20. století.

Komunistický režim si již v padesátých letech katolickou církev tvrdými represemi podřídil, narušil její vnitřní strukturu, zbavil ji řádného vedení a učinil ji nezávislou na Římu, čímž fakticky ochromil její činnost. Otevřené nepřátelství a neústupnost komunistického režimu způsobily, že se uprázdněné biskupské stolce staly průvodním jevem napjatého vztahu mezi státem a církví v Československu, a to až do konce osmdesátých let 20. století. Text vychází z materiálů Národního archivu v Praze, Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, Archivu vatikánského rozhlasu, dobového československého a vatikánského tisku (zejména Rudého práva a L'Osservatore Romano), dostupných edic církevních dokumentů i české a zahraniční literatury.

2. Cesta k otevření diplomatických jednání s Vatikánem

Impulzem k otevření československo-vatikánských diplomatických jednání, resp. jednání s vládami komunistických zemí střední Evropy, byla pravděpodobně iniciativa italské komunistické strany v čele s Palmirem Togliattim (1893–1964), jež usilovala o revizi víceméně negativního vztahu

Svatého stolce k zemím východního bloku a komunismu obecně. Československo její aktivitu sice uvítalo, nicméně očekávalo, že následný krok bude učiněn ze strany Vatikánu, takže zůstalo v nadcházejících jednáních pasivní. Pro tuto taktiku získalo v roce 1960 souhlas Výboru pro záležitosti církve při radě ministrů SSSR v Moskvě, který se rozhodl využít vstřícnost Vatikánu k propagaci komunistické ideologie na mezinárodním fóru i v intelektuálních kruzích v Evropě.¹

Prvním předpokladem pro otevření možnosti jednat s komunistickými zeměmi ve střední a východní Evropě byl nástup Jana XXIII. (1958–1963) v roce 1958. Tento papež opustil téměř stoletou nevraživost Svatého stolce vůči politické ideologii komunismu, kterou jeho předchůdci tvrdě kritizovali již od poloviny 19. století, a to v encyklikách *Qui pluribus* (1846), *Nostis et nobiscum* (1849) a *Quod apostolici muneris* (1878), v soupisu osmdesáti vědeckých, sociálních a politických zásad, v tzv. *Syllabu errorum* (1894) a v sociální encyklice *Rerum novarum* (1891). Ve 20. století se papež Pius XI. (1922–1939), jenž osobně poznal hrůzy komunistického experimentu během svého působení na postu apoštolského nuncia ve Varšavě, vyslovil proti komunismu opětovně v četných encyklikách ve dvacátých a třicátých letech (např. v encyklikách *Quadragesimo anno* (1931) či *Divini Redemptoris* (1937)). V tomto duchu pokračoval i jeho nástupce Pius XII. (1939–1958), který v dekretu Svatého Officia dne 1. července 1949 exkomunikoval všechny křesťany, kteří vyznávají materialistickou a protikřesťanskou ideu komunismu.²

Podmínky pro jednání Vatikánu se zeměmi východního bloku proto dozrály teprve na počátku šedesátých let 20. století, kdy pod vlivem událostí na Kubě došlo ke zhoršení diplomatických styků mezi Východem a Západem. Druhým předpokladem pak byla jednání Druhého vatikánského koncilu (1962–1965), ve skutečnosti však změna na svatopetrském stolci v roce 1963 a naděje vkládané do osobnosti nového papeže Jana XXIII., jenž usiloval o revizi tvrdé protikomunistické politiky. Historik R. Letz se domnívá, že významným impulzem k navázání jednání s Československem byl rovněž „částečný odchod úplně zkompromitované komunistické vládní garnitury“.³

¹ KAPLAN, Karel: *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963–1973*. Brno 2001, s. 9–10.

² ŠMÍD, Marek: *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno 2015, s. 151.

³ LETZ, Róbert: *Vztahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938–2003*. In: RYDLO, Jozef (ed.): *Renovatio spiritualis*. Bratislava 2003, s. 146–147. Z iniciativy Svatého stolce byla jednání z počátku vedena s československým vyslancem v Itálii Jánem Pudlákem, později je vedl italský vyslanec v Praze Enrico Aillaud s náměstkem ministra zahraničních věcí Ottou Kličkou. Účast ČSSR na Druhém vatikánském koncilu byla podmíněna pozváním biskupů na koncil,

První vstřícný krok učinil Vatikán, který v závěru pontifikátu papeže Jana XXIII. v roce 1962 nepřímo inicioval návrh československé vládě na zahájení jednání o vzájemných vztazích a o postavení církve.⁴ Když Praha nakonec s otevřením jednání souhlasila, dělo se to spíše s ohledem na zlepšení mezinárodní prestiže Československa, než pro skutečný zájem komunistického režimu na obnovení narušených diplomatických styků, neboť nadále považovala Vatikán za přední mocnost v „alianci imperialistických agresivních sil.“⁵

Pro probíhající jednání Druhého vatikánského koncilu požadoval Vatikán vyslání alespoň jednoho biskupa do Říma, který by zde zastupoval Československo, ačkoliv pozvání k účasti v Římě obdrželi všichni veřejně známí čeští i slovenští biskupové.⁶ K prvnímu zasedání koncilu nakonec dorazili z Československa do Věčného města tři biskupové (Eduard Nécsey, Ambróz Lazík a František Tomášek) a devět členů jejich doprovodu (Eduard Oliva, Elemír Fillo, Josef Beneš, Jan Merell, Petr Franta, Jan Dočekal, Jan Čížik, František Jedlička a Antonín Stehlík).⁷ Dne 12. října 1962 přijal biskupskou delegaci papež Jan XXIII., který před přítomnými potvrdil zájem Vatikánu na zlepšení náboženských poměrů v Československu. Dne 11. prosince 1962

příčemž Vatikán neměl námitky proti složení delegace vyslaných církevních představitelů. Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Návrh delegace římskokatolické církve na II. vatikánský koncil a některá opatření uvnitř římskokatolické církve v ČSSR.

⁴ KAPLAN, K.: c. d., s. 10–11; HALAS, František X.: *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce, české země a Vatikán*. Brno 2004, s. 425–427; VAŠKO, Václav: *Kardinál Beran a jeho zápas s totalitou. Portrét osobnosti*. Soudobé dějiny, 8, 2001, s. 400. Vstřícnost Svatého stolce vůči zemím východního bloku označují církevní historici termínem Ostpolitik.

⁵ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Soudobá vatikánská politika a otázka jejího využití; BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří, *Katolická církev v Československu 1945–1989* (dále jen *Katolická církev v Československu*). Brno 2007, s. 41. O československo-vatikánských jednáních v šedesátých letech 20. století stručně též: CHENAUX, Philippe: *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.* Praha 2012, s. 183–184; VAŠKO, Václav: *Kardinál Beran a jeho zápas s totalitou. Portrét osobnosti*. Soudobé dějiny, 8, 2001, s. 400–405; Národní archiv, fond MŠK, Církev, inv. č. 47 II ŘKC, 1958–1967 atd.

⁶ J. Beran, K. Matoušek, J. Hlouch, Š. Trochta, R. Pobožný, M. Buzalka, Š. Barnas, E. Nécsey, A. Lazík, V. Hopko, K. Otčenášek, S. Zela, L. Hlad, F. Tomášek, K. Skoupý a J. Vojštašák.

⁷ Pro účast československých delegátů na jednotlivých jednáních Druhého vatikánského koncilu podrobněji: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Letnice dvacátého století. Druhý vatikánský koncil a české země* (dále jen *Letnice dvacátého století*). Brno 2012, s. 31; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Návrh delegace římskokatolické církve na II. vatikánský koncil a některá opatření uvnitř římskokatolické církve v ČSSR. Veškeré náklady na cestu a pobyt biskupů ve Věčném městě hradil Vatikán.

se sice dvanáctičlenná delegace vrátila z Říma, komunistické orgány však aktivity jejích členů v diecézích pečlivě sledovaly.⁸

Byla to bezpochyby osobnost papeže Jana XXIII., jež dokázala přehodnotit dosavadní tvrdé odsudky komunismu a usednout s jeho představiteli k jednacímu stolu. Na druhé straně i československá strana dokázala ocenit, že „všechny mírové projevy v rámci koncilu ztrácejí zcela své protikomunistické zaměření a Vatikán se přímo ztotožňuje se zásadou mírového soužití zemí s různým společensko-hospodářským systémem,“⁹ což považovala za obecně vstřícné gesto vůči socialistickým zemím. Pochopení československé strany jednoznačně odrážela i reakce československých deníků po skonu Jana XXIII. v červnu 1963, kdy oficiální Rudé právo neváhalo na adresu zahraniční politiky Svatého stolce zveřejnit vstřícná, byť opatrná slova: „Příchod Jana XXIII. do Vatikánu odrážel posílení pozic těch vatikánských a kardinálských skupin, které projevují realističtější postoj k přání věřících a k vývoji ve světě. Novost politiky Jana XXIII. se projevila především v otázkách války a míru. Realističtější křídlo katolické církve a sám papež Jan XXIII. podnikli určité kroky směřující ke zmírnění napětí ve světě.“¹⁰ Je možné, že komunistické kruhy považovaly mírovou rétoriku Vatikánu za důsledek přítomnosti biskupů ze socialistických zemí na jednáních Druhého vatikánského koncilu v Římě.¹¹

Ekumenický pastorační koncil, který vstoupil do dějin jako Druhý vatikánský koncil, zasedal v letech 1962–1965. První jeho zasedání probíhalo od 11. října do 8. prosince 1962 v bazilice sv. Petra za účasti 2500 církevních představitelů z celého světa, většina biskupů z komunistických zemí však chyběla.¹² Přestože byl svolán papežem Janem XXIII., větší část jeho jednání je spojována s jeho nástupcem Pavlem VI. (1963–1978). Oteplení poměrů

⁸ Zatímco např. František Tomášek se účastnil všech čtyř zasedání Druhého vatikánského koncilu, Josef Beran pouze závěrečného zasedání, kde přednesl projev o náboženské svobodě. BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Primasové katolické církve ve střední Evropě v době komunismu. První a druhá generace*. In: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Primasové katolické církve. Země střední Evropy v čase komunismu (dále jen Primasové katolické církve)*. Brno 2010, s. 14; OPATRŇÝ, Aleš: *František kardinál Tomášek. Arcibiskup pražský a primas český*. In: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *tamtéž*, s. 105; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 11; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Informační zpráva o činnosti biskupů po návratu z II. vatikánského koncilu 23. 1. 1964.

⁹ *Tamtéž*.

¹⁰ Rudé právo, 7. 6. 1963.

¹¹ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Informace o průběhu a výsledcích první části II. vatikánského koncilu.

¹² GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha 1994, s. 285. K Druhému vatikánskému koncilu podrobněji např.: PESCH, Otto Hermann: *Druhý vatikánský koncil*

po otevření Druhého vatikánského koncilu, spojené s nástupem papeže Pavla VI. v červnu 1963, tak přispělo k obnovení dávno přerušených jednání mezi Československem a Vatikánem, přičemž iniciátorem jednání na počátku šedesátých let byl Svatý stolec. Druhé zasedání Druhého vatikánského koncilu pokračovalo bezprostředně krátce po zvolení Pavla VI. papežem od 29. září do 4. prosince 1963.¹³

O papežově úmyslu svolat ekumenický koncil informoval prezidenta Československa a prvního tajemníka ÚV KSČ v jedné osobě Antonína Zápotockého (1904–1975) československý vyslanec v Římě Ján Pudlák (1924–2011) již na konci padesátých let. Současně uvedl, že jeho svolání nebylo zatím oficiálně oznámeno, takže ani jeho podrobný program není znám. Svolání koncilu označil za taktiku nového papeže Jana XXIII., který je vstřícnější vůči dělnictvu i lidově-demokratickým režimům než jeho předchůdce Pius XII. (1939–1958). Přestože jeho hlavní body načrtl velmi obecně, v některých aspektech přesně poukázal na otázky, sporné body či překonané zvyklosti, jež měl nový koncil revidovat (průběh liturgie, liturgický jazyk, kněžský oděv atd.). Současně J. Pudlák vyjádřil názor, že „ve Vatikánu se posuzuje politika čs. vlády vůči církvím jako velmi obratná a rafinovaná. Zvlášť nepříjemná pro Vatikán je činnost mírového hnutí katolického duchovenstva, které našlo pro obě strany přijatelnou platformu spolupráce se státem“.¹⁴

V prosinci 1962 zaslal státní sekretariát Svatého stolce ministru školství a kultury Františku Kahudovi (1911–1987) list, v němž potvrdil zájem vatikánské strany na jednání. Přestože Vatikán projevil ochotu vyčkat před volbou biskupa na souhlas vlády i souhlasil s textem přísahy věrnosti Československé republice, pokud bude obsahovat dodatek, jak *se sluší biskupovi nebo knězi*, požadoval, aby ordináři mohli svobodně vykonávat pastýřskou praxi ve své diecézi i volně komunikovat se Svatým stolicí.¹⁵ Zasláný list byl současně přehodnocením přístupu Vatikánu k náboženským poměrům v Československu, který se s odstupem času ukázal jako neúspěšný. Vatikán se proto pro nadcházející jednání soustředil především na čtyři problémy, které chtěl s československou stranou diskutovat: 1. úprava církevní správy včetně jmenování biskupů, resp. apoštolských administrátorů, 2. prosazení volného styku ordinářů s Vatikánem, 3. úprava výchovy kněžského doros-

1962–1965. Příprava, průběh, odkaz. Praha 1996; BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Letnice dvacátého století*; JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*. Praha 1990, s. 99–134 atd.

¹³ VNUK, František: *Katolická církev v 20. století na Slovensku a vo svete. S krátkym prehľadom cirkevných dejín do roku 1900* (dále jen *Katolická církev v 20. století*). Bratislava 2006, s. 208; MARTINA, Giacomo: *Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni*. IV. Brescia 2008, s. 319.

¹⁴ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Ján Pudlák.

¹⁵ KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 11.

tu a 4. povolení výuky náboženství v kostelích a na farách. Československá strana však reagovala liknavě, odmítala ústupky vůči Svatému stolci a spíše se snažila jednání zdržovat; podle představitelů sekretariátu pro věci církevní nepředstavovaly náboženské poměry v zemi aktuální problém.¹⁶ Nakonec však převážily zahraničně-politické důvody a českoslovenští komunisté, byť neradi, k jednání se Svatým stolicem svolili.

Ústřední výbor Komunistické strany Československa měl pro nadcházející československo-vatikánská jednání jasně stanovené priority, které sledoval: 1. vyloučení návratu biskupů, kteří byli odsouzeni, 2. odmítnutí návratu těch kněží, kteří po roce 1949 nesložili slib věrnosti republice a 3. souhlas se jmenováním nových biskupů či apoštolských administrátorů z řad kapitulních vikářů.¹⁷ K prvnímu kolu jednání došlo ve dnech 12.–14. května 1963 na Zbraslavi u Prahy.¹⁸ Na jeho průběhu lze vidět, že československá strana ústupky a vstřícnost vůči Svatému stolci odmítala a k jednání svolila převážně z mezinárodně politických důvodů.¹⁹

Jednání s Vatikánem vedla trojice českých vysokých úředníků ve složení vedoucí Odboru pro věci církevní ministerstva školství a kultury Karel Hruža (1921–?) a náčelník třetí správy ministerstva vnitra Miloslav Košnar (1926–?), v roce 1965 nahrazený pracovníkem ÚV KSČ Lubošem Valchářem (?–?), kteří sledovali přesné politické pokyny ÚV KSČ i doporučení Sovětského svazu. Vatikán zastupoval podsekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Agostino Casaroli (1914–1998), jenž se později stal státním sekretářem Svatého stolce.²⁰ Přestože se rozhovory primárně týkaly správy československých diecézí, komunistický režim je nepovažoval za náležitě; stávající úprava církevních poměrů mu zcela vyhovovala.

Předmětem jednání na Zbraslavi byla správa československých diecézí, osoba Josefa Berana (1888–1969), jmenování biskupů z řad kapitulních vikářů, podoba církevních zákonů, výchova bohoslovců, výuka náboženství na školách a otázka církevních řádů, z nichž se jako nejvýznamnější ukázala otázka J. Berana, jeho propuštění z internace a následný pobyt. Pokud československá strana prozatím preferovala Beranův pobyt v ústraní v Československu, Vatikán usiloval o Beranův odchod do Říma, ať již s titulem

¹⁶ Tamtéž, s. 12; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání s Beranem a řešení některých iniciativních kroků Vatikánu s návrhy na další postup.

¹⁷ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu*, s. 42; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 14.

¹⁸ Od roku 1974 je Zbraslav součástí hlavního města a tvoří jednu z městských částí Prahy 5.

¹⁹ KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 12.

²⁰ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu*, s. 42.

pražského arcibiskupa či bez něj.²¹ Jednání na Zbraslavi později zhodnotil vatikánský diplomat A. Casaroli těmito slovy: „Koncem roku 1963 došlo k prolomení zdi, která až dosud pevně oddělovala Řím od Prahy, a při prvním setkání v květnu na Zbraslavi byla atmosféra vcelku plná ohledů a na osobní úrovni přátelská. To dovolovalo hledět s určitou nadějí na vlastní jednání, které začalo 6. září v Římě.“²²

3. Skon papeže Jana XXIII.

Mezitím ve věku osmdesáti jednoho roku zemřel papež Jan XXIII.²³ Jeho zdravotní stav byl špatný již dlouhodobě, lékaři mu na počátku šedesátých let diagnostikovali rakovinu žaludku, ale vzhledem k závažnosti rizika se odmítl podrobit operaci.²⁴ Po prvním zasedání Druhého vatikánského koncilu se jeho zdravotní stav zhoršil a papež se v květnu 1963 trvale uchýlil na lůžko. Výrazně zhubl, avšak jasné vědomí si udržel téměř do posledních dní.²⁵ Oficiální komunistický deník Rudé právo papežův zdravotní stav rovněž sledovalo a informovalo o něm dne 1. června 1963, když zdůraznilo, že „vatikánský rozhlas označil odpoledne papežův stav za beznadějný“.²⁶ Ještě den před svou

²¹ Dne 5. října 1963 podepsal J. Beran následující prohlášení: „Prohlašuji tímto závazně a svým podpisem prohlášení své stvrzuji, že dnem 5. října 1963 počínaje nebudu v žádném případě používat možnosti a práva vykonávat jako pražský arcibiskup úřad Ordinaria pražského a že v žádném případě nebudu se vměšovat do řízení arcidiecéze anebo do záležitostí pražského Ordinariátu jak vnitřních, tak vnějších, ani do církevních záležitostí v ČSSR.“ Postu pražského arcibiskupa se však nevzdal. BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu*, s. 42; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 15, 18, 134; VODIČKOVÁ, Stanislava: *Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný. Paměť a dějiny*, 4, 2008, s. 97.

²² CASAROLI, Agostino: *Trýzeň trpělivosti. Svatý stolec a komunistické země (1963–1989)*. Kostelní Vydří 2001, s. 133.

²³ Literatura k osobnosti papeže Jana XXIII. je dnes značně bohatá, proto vybíráme jen ty nejvýznamnější tituly: BOTRUGNO, Lorenzo: *L'arte dell'incontro. Angelo Giuseppe Roncalli Rappresentante Pontificio a Sofia*. Venezia 2013; BIZZARRI, Luigi: *Giovanni XXIII. Il Papa Buono*. Roma 2000; RONCALLI, Marco: *Papa Giovanni. Il santo*. Milano 2014; ZIZOLA, Giancarlo: *Giovanni XXIII. La fede e la politica*. Roma 2000; RONCALLI, Marco: *Giovanni XXIII. Angelo Giuseppe Roncalli. Una vita nella Storia*. Milano 2006. Z českých překladů a samostatných titulů pak podrobněji, např. AGASSO, Domenico: *Papež Jan XXIII*. Kostelní Vydří 2014; HÜNERMANN, Wilhelm: *Farář světa. Života Jana XXIII*. Kostelní Vydří 2009; BÜHLMANN, Walbert: *Jan XXIII. Zápas za budoucnost církve*. Praha 1997; FRANZEN, August: *Malé církevní dějiny*. Praha 1995, s. 291–293 atd.

²⁴ GRIGULEVIČ, Josif Romualdovič: *Papežství 20. století*. Praha 1981, s. 253.

²⁵ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 146.

²⁶ Rudé právo, 1. 6. 1963; Slovenské vysílání Radio Vaticana, 1. 6. 1963.

smrti přijal Jan XXIII. státního sekretáře Amleta Giovanniho Cicognaniho (1883–1973), jenž jej informoval o běžné agendě Svatého stolce. Vatikánská tisková agentura třikrát denně zpravovala věřící o papežově zdravotním stavu, na svatopetrském náměstí se za jeho uzdravení modlily tisíce lidí. Třebaže se jeho stav v pátek dopoledne poněkud zlepšil, dlouhodobě neexistovala perspektiva uzdravení. V noci z 2. na 3. června jej zachvátila vysoká horečka a vysoký pulz, tělo sužovaly velké bolesti a papež ztrácel vědomí.²⁷

Těžce nemocný Jan XXIII. skonal v pondělí 3. června 1963 v 19.49 hodin v Římě.²⁸ Do posledních okamžiků života stáli u jeho lože státní sekretář A. G. Cicognani, milánský arcibiskup Giovanni Battista Montini (1897–1978), tři ošetřující lékaři (Antonio Gasbarrini, Pietro Valdoni a Pietro Mazzoni), tři papežovi bratři (Saverio, Giuseppe Luigi a Alfredo), sestra Assunta Casilda (1886–?), papežův synovec, osobní tajemník, zpovědník a několik blízkých přátel.²⁹ Pohřební obřady o tři dny později se odehrály v 18.00 hodin ve svatopetrské bazilice pouze za účasti představitelů katolické hierarchie a papežových příbuzných, s vyloučením veřejnosti, která se shromáždila na náměstí. Československo nebylo na smutečním aktu oficiálně zastoupeno.³⁰ Ostatky Jana XXIII. byly nejprve krátce vystaveny v Apoštolském paláci, poté ve svatopetrské bazilice a následně uloženy do krypty tohoto chrámu.³¹ Ve čtvrtek 6. června, na svátek Božího těla, si papežův odchod připomněli i věřící v Československu, neboť téhož dne celebroid kanovník Metropolitní kapituly u sv. Víta Josef Kubík (1893–1968) pontifikální zádušní mši za zesnulého papeže v katedrále sv. Víta na Pražském hradě.³²

Řada významných státníků světa včetně vlád zemí východního bloku v čele s Chruščovovým Sovětským svazem i řadou nekřesťanských mocností zaslala po skonu římského pontifika Svatému stolci soustrastné telegramy. Předseda československé vlády Viliam Široký (1902–1971) navíc ocenil význam papežovy osobnosti těmito slovy: „Přijměte prosím moji upřímnou soustrast při smutné příležitosti skonu papeže Jana XXIII. Rád bych ujistil Vaši Eminenci, že vláda Československé socialistické republiky vysoce oceňuje úsilí zesnulého pontifika, který neúnavně agitoval k zajištění míru mezi

²⁷ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 1. 6. 1963, resp. 3. 6. 1963.

²⁸ L'Osservatore Romano, 3.–4. 6. 1963; GRIGULEVIČ, J. R.: *Papežství 20. století*, s. 265.

²⁹ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 4. 6. 1963.

³⁰ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Letnice dvacátého století*, s. 80.

³¹ Rudé právo, 5. 6. 1963, 7. 6. 1963.

³² Rudé právo, 7. 6. 1963.

národy.³³ Celkem obdržel Vatikán více než 10 000 soustrastných telegramů z celého světa. Španělsko vyhlásilo desetidenní národní smutek, švýcarský tisk označil Jana XXIII. papežem 20. století, Velká Británie vyjádřila bolest nad papežovým skonem, země Jižní Ameriky vyhlásily rovněž národní smutek. Mimořádnou pozornost pontifikově skonu věnovaly nejen Spojené státy americké, ale rovněž africký i asijský tisk.³⁴

Jménem českých katolíků v zahraničí i doma poslala soustrastný telegram Svatému stolci Křesťanská akademie v Římě.³⁵ Rudé právo o jeho skonu informovalo dne 4. června 1963 ve stručném článku *Papež Jan XXIII. zemřel* na poslední straně novin, kdy stručně připomnělo jeho život a zdůraznilo jeho mírové zásluhy.³⁶ Potvrzením nového kurzu komunistického Československa byl rovněž počet novinových článků, které se odcházejícímu papeži Janu XXIII. i nově zvolenému Pavlu VI. věnovaly. Oproti konkláve v roce 1958 se zcela jistě jednalo o radikální obrat, jenž předznamenával možnosti dalších československo-vatikánských jednání.

V Janu XXIII. zemřel všeobecně oblíbený papež, papež míru, papež modernizmu či dobrý papež, jak jej někteří historici dodnes označují, jenž si svou laskavostí, pokorou, hlubokou zbožností, neformálností i odmítáním ceremoniálu získával srdce věřících i nevěřících. Během svého pětiletého pontifikátu vydal papež pět encyklik, z nichž mezi nejvýznamnější bezpochyby patří poslední dvě: *Mater et magistra* (1961) a *Pacem in terris* (1963).³⁷ Zatímco první je sociální encyklikou, jež byla vydána k 70. výročí první sociální encykliky katolické církve *Rerum novarum* (1891), snahou druhé je dosažení politické, hospodářské a sociální harmonie mezi lidmi na celém světě, což ve skutečnosti znamená jediné: mír. Encyklika se tak stala nepřímým odsouzením všech totalitních politických ideologií na celém světě, třebaže ji komunistický režim chápal v odlišném ideologickém duchu.³⁸ Pontifikát Jana XXIII. znamenal přehodnocení dosavadního negativního postoje Svatého stolce ke komunismu, který se zcela odlišoval od jeho předchůdců.

³³ Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus LV, series III, volumen V, Vaticano 1963, s. 523. Telegramy vlád světa jsou publikovány v Acta Apostolicae Sedis v abecedním pořadí zemí. Soustrastné telegramy a dopisy hlav států publikoval L'Osservatore Romano dne 10. června 1963.

³⁴ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 6. 6. 1963, resp. 7. 6. 1963.

³⁵ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 170.

³⁶ Rudé právo, 4. 6. 1963.

³⁷ Enchiridion delle Encicliche, 7 (1958–1978), Bologna 1999, s. 192–321, resp. 380–469.

³⁸ VNUK, F.: *Katolická církev v 20. století*, s. 204.

4. Kdo bude novým papežem?

Shromáždění kardinálů volící papeže se sešlo v Sixtinské kapli večer 19. června 1963, třináct dní po pohřbu Jana XXIII. Sboru nejvyšších hodnostářů katolické církve kreovaných papežem předsedal děkan posvátného kolegia kardinálů Eugène Tisserant (1884–1972) a organizace konkláve byla svěřena kardinálu-komořímu Benedettu Aloisi Masellovi (1879–1970). Této významné události se účastnilo 80 kardinálů z více než 30 zemí světa,³⁹ z toho 29 Italů, což představovalo největší shromáždění kardinálů v dějinách konkláve.⁴⁰ Padesát sedm kardinálů pocházelo z Evropy. 27 % kardinálů, tj. 22 mužů, bylo činných v římské kurii, takže tato ultrakonzervativní úřednická frakce s téměř třetinou hlasů představovala velmi vlivné těleso konkláve. Průměrný věk kardinálského sboru činil 72 let.⁴¹ Dva kardinálové – internovaný ostříhomský arcibiskup a maďarský primas József Mindszenty (1892–1975) a nemocný stařícký quitský arcibiskup a ekvádorský primas Carlos María Javier de la Torre (1873–1968) – se konkláve nezúčastnili.⁴² Československo nebylo v konkláve pro absenci kardinálské hodnosti zastoupeno.

Mezi nejvýznamnější muže konkláve patřili z československé perspektivy následující kardinálové: první apoštolský nuncius v Praze po vzniku Československa v letech 1920–1923 Clemente Micara (1879–1965), bývalý vysoký úředník římské kurie a prefekt Kongregace seminární a univerzitní Giuseppe Pizzardo (1877–1970), třetí apoštolský nuncius v Československu v letech 1928–1934 Pietro Ciriaci (1885–1966), varšavský arcibiskup Stefan Wyszyński (1901–1981), vídeňský arcibiskup Franz König (1905–2004) či sekretář

³⁹ Přítomni byli čtyři kardinálové z Dálného východu, dva ze Středního východu a jeden černošský kardinál z Afriky. Papež Jan XXIII. kreoval 44 kardinálů, Pius XII. 30 a Pius XI. 8.

⁴⁰ PIAZZONI, Ambrogio M.: *Storia delle elezioni pontificie*. Piemme 2003, s. 291; AGOSTINI, Cesare De: *Segregati da Dio. Tutti i conclavi del '900*. Piemme 2002, s. 304–305.

⁴¹ Bylo to naposledy, kdy se konkláve účastnili všichni kardinálové bez rozdílu věku. Pavel VI. vydal v prosinci 1970 dokument *Ingravescentum aetatem*, kterým stanovil maximální počet voličů budoucího pontifika na 120 a jejich věk omezil dosažením hranice 80 let.

⁴² ZIZOLA, Giancarlo: *Il conclave. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II*. Roma 2005, s. 227, 237. Nepřítomný kardinál J. Mindszenty symbolizoval mučedníka komunistického režimu, jehož zatčení, uvěznění, odsouzení a následnou internaci na americkém velvyslanectví v Budapešti po potlačení maďarského povstání v roce 1956 sledovaly všechny významné světové deníky. Jeho „nedobrovolného“ odjezdu ze země se podařilo dosáhnout teprve v roce 1971, kdy odcestoval do Rakouska, kde o čtyři roky později zemřel. ŠEBEK, Jaroslav: *Alfred kardinál Bengsch a Franz kardinál König. Církevní představitelé z německého jazykového prostoru*. In: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Primasové katolické církve*, s. 159.

Kongregace Svatého Officia Alfredo Ottaviani (1890–1979).⁴³ O přítomném kardinálu E. Pellegrinettim, blízkém příteli papeže Pia XI., se v roce 1927 dokonce uvažovalo na post apoštolského nuncia v Praze.⁴⁴

Na základě předběžných jednání některých členů kardinálského sboru včetně tzv. kapucínské frakce, jež se v předvečer volby dne 18. června 1963 tajně shromáždila dvacet kilometrů jihovýchodně od Říma v kapucínském klášteře ve Frascati, se nadcházející konkláve jeví jako značně nesnadné. Většina kardinálů si samozřejmě uvědomovala, že výsledek volby bude mít značný vliv na další průběh Druhého vatikánského koncilu i zahraničně-politické směřování Svatého stolce v dalším období.⁴⁵ Proto se střeoevropská kardinálové shodli, že nejvhodnějším kandidátem bude liberální Giovanni Battista Montini, jenž bude pokračovat v koncilním kurzu zesnulého papeže Jana XXIII.⁴⁶ Ten svoji umírněnost, vyrovnanost a rozhlednost, kterými dokázal otupit hroty radikálních členů kardinálského sboru římské kurie, projevil již během úvodního zasedání Druhého vatikánského koncilu v roce 1962 i při celebrování slavnostní mše za zemřelého papeže Jana XXIII.⁴⁷ Jeho věk, 65 let, jej k tomuto náročnému povolání rovněž opravňoval, neboť nebyl „příliš mladý, ale ještě svěží“.⁴⁸ G. B. Montini následně našel významného podporovatele v Clementu Micarovi, jednom z nejvlivnějších mužů římské kurie v době Pia XII., jenž se stal hlavou tzv. montinistů z řad kuriálních kardinálů.⁴⁹ O Montiniho vysokých preferencích v předvečer konkláve bylo rovněž přesvědčeno Rudé právo.⁵⁰

Za favorita papežské volby, tzv. papabile, byli kromě zmíněného milánského arcibiskupa a bývalého vysokého církevního úředníka státního sekretariátu zmíněného Giovanniho Battisty Montiniho podle mnohých považováni newyorský arcibiskup Francis Joseph Spellman (1889–1967), boloňský arcibiskup Giacomo Lercaro (1891–1976), janovský arcibiskup Giuseppe Siri (1906–1989), prefekt Kongregace Svatého Officia Alfredo Otta-

⁴³ Pro soupis všech kardinálů podrobněji: L'Osservatore Romano, 21. 6. 1963. O. H. Pesch se domnívá, že konkláve zpočátku probíhalo bez jasného favorita. PESCH, O. H.: *Druhý vatikánský koncil*, s. 48.

⁴⁴ ŠMÍD, Marek: *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno 2015, s. 74–75.

⁴⁵ ZIZOLA, G.: c. d., s. 234; AGOSTINI, C. De: c. d., s. 105; HÜLSEBUSCH, Bernhard: *Jak se volí papež. Konkláve včera a dnes*. Kostelní Vydří 2003, s. 44.

⁴⁶ ZIZOLA, G.: c. d., s. 235.

⁴⁷ MARTINA, G.: c. d., s. 318; HÜLSEBUSCH, B.: c. d., s. 43.

⁴⁸ HÜLSEBUSCH, B.: c. d., s. 44.

⁴⁹ ZIZOLA, G.: c. d., s. 235–236, 239.

⁵⁰ Rudé právo, 12. 6. 1963.

viani (1890–1979) a patriarcha arménského kilikijského patriarchátu Krikor Bédros XV. Agagianian (1895–1971).⁵¹ Záhy se proti sobě zformovaly dvě frakce, přičemž ani jedna nebyla schopna získat potřebných 54 hlasů přítomných kardinálů. Rozhodující postavou hlasování se proto stal prefekt Kongregace pro východní církve Gustavo Testa (1886–1969), jemuž se podařilo sblížit znepřátelené strany a přesvědčit některé konzervativní kardinály (C. Micaru, E. Tisseranta, C. Confalonieriho, A. di Joria a další), aby podpořili volbu G. Montiniho.⁵² Československá redakce Vatikánského rozhlasu v Římě se pro žádného favorita volby předem nevyslovila.⁵³ Vedení KSČ bylo o „náladách“ v konkláve informováno československým vyslancem Jánem Bušniakem na základě analýzy italského tisku, přičemž očekávalo, že bude rozhodně zvolen G. B. Montini, „který by byl zárukou realizace linie nynějšího papeže.“⁵⁴ Tradiční ideologické předsudky vůči katolické církvi však neumožnily komunistické moci plně pochopit význam a smysl všech reforem, jimiž církev v šedesátých letech procházela (imperialistické angažování Vatikánu, apoštolská nunciatura jako špionážní síť atd.).

Finální rozhodnutí padlo po 42 hodinách, v šestém kole třetího dne konkláve, v pátek 21. června 1963 večer, i když již 20. června obdržel G. B. Montini 50 hlasů přítomných kardinálů.⁵⁵ Volba nového římského pontifika však byla značně dramatická: v prvním kole volby ve čtvrtek 20. června dopoledne získal kardinál G. Montini sice 30–40 hlasů, solidního výsledků rovněž dosáhli kardinálové I. Antoniutti (1898–1974) a G. Lercaro. Ve druhém kole ve čtvrtek dopoledne ztratil zřejmě G. B. Montini hlasy – získal 24 –, jež přešly na kardinály G. Siriho, G. Lercaru, K. B. Agagianiana a I. Antoniuttiho. Ve třetím kole volby ve čtvrtek odpoledne získal G. B. Montini téměř 50 hlasů, stále však potřeboval získat další hlasy na svých protikandidátech, I. Antoniuttim a F. Robertim (1889–1977). Ve čtvrté volbě ve čtvrtek odpoledne tak získal G. B. Montini již 50 hlasů, což však stále na zisk tiáry nestačilo. Páté kolo se uskutečnilo v pátek dopoledne, G. B. Montini zřejmě obdržel stejný počet hlasů jako během čtvrtého kola, rozhodně však méně než 54, což zatím

⁵¹ ŠEFČÍK, Marcel: *Konkláve. Pápežské volby v 20. a 21. století*. Trnava 2013, s. 40–41; ZIZOLA, G.: c. d., s. 234–236. K. Kaplan viděl v konkláve tři výrazné směry, které označoval jako 1. proamerický (F. Spellman), 2. levicový, avšak protikomunistický (G. B. Montini) a 3. pravicový (D. Tardini a A. Ottaviani). KAPLAN, K.: c. d., s. 9.

⁵² ZIZOLA, G.: *Il conclave*, s. 239. Pro jednotlivé favority volby podrobněji: AGOSTINI, C. De: c. d., s. 75–102; HÜLSEBUSCH, B.: c. d., s. 46.

⁵³ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 19. 6. 1963.

⁵⁴ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Poznámka MZV 4. odb., resp. Politická zpráva č. 10/63 3. 6. 1963.

⁵⁵ ZIZOLA, G.: c. d., s. 237; HALAS, F. X.: c. d., s. 427.

nestačilo. Poslední, šesté kolo se konalo v pátek dopoledne, kdy vítězný G. B. Montini obdržel mezi 57–65 hlasy z celkového počtu 80 hlasů.⁵⁶

5. Papež Pavel VI.

Dne 21. června v 12.18 hodin oznámil kardinál A. Ottaviani z balkónu chrámu svatého Petra věřícím celého světa slavnostní větu: „Annuntio vobis gaudium magnum habemus... Papam Cardinalem Ioannem Baptistam Montini.“⁵⁷ V církevních dějinách 20. století se v roce 1963 jednalo o kratší papežskou volbu – třídní, i když každé konkláve tohoto století netrvalo déle než týden. Volba Pia X. (1903) vyplnila pět dní, Benedikta XV. (1914) čtyři dny, Pia XI. (1922) pět dní, Pia XII. (1939) dva dny a Jana XXIII. (1958) čtyři dny.⁵⁸ Dne 30. června 1963 v 18.00 hodin byl papež Pavel VI. slavnostně korunován, za účasti téměř půl milionu věřících, na svatopetrském náměstí. Bylo to poprvé v dějinách, kdy se korunovace papeže i slavnostní pontifikální mše konaly pod otevřeným nebem.⁵⁹

Slavnostního aktu se zúčastnilo 96 delegací států, z nichž komunistické země oficiálně reprezentovaly pouze Jugoslávie a Kuba. Československo zastupovali na svatopetrském náměstí přítomní litoměřický kapitulní vikář Eduard Oliva (1905–1972) a slovenští biskupové Ambróz Lazík (1897–1969) z Trnavy, Eduard Nécsey (1892–1968) z Nitry a Róbert Pobožný (1890–1972) z Rožňavy a několik kněží; dne 4. července byli slovenští ordináři přijati papežem Pavlem VI. k soukromé audienci.⁶⁰ Po čtení z evangelia vystoupil Pavel VI. s připravenou homilií, kterou komentovalo Radio Vaticana následujícími slovy: „Potom... Pavel VI. především zdůraznil, že bude pokračovat v díle svých předchůdců: bránit Církev před bludy, podporovat její pastorační činnost v dnešním světě a pokračovat v ekumenickém koncilu. Jedním

⁵⁶ AGOSTINI, C. De: c. d., s. 305–306.

⁵⁷ Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus LV, series III, volumen V, Vaticano 1963, s. 569, 613; L'Osservatore Romano, 22. 6. 1963. Toto slavnostní oznámení věřícím dnes můžeme shlédnout na YouTube. Podrobněji: https://www.youtube.com/watch?v=Phlh7xYEy_0 [cit. 7. 10. 2015].

⁵⁸ Volba Jana Pavla I. v roce 1978 trvala dva dny, Jana Pavla II. v témže roce o pouhý den déle. The Hierarchy of the Catholic Church, <http://catholic-hierarchy.org/event/conclave.html> [cit. 1. 10. 2015].

⁵⁹ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 30. 6. 1963.

⁶⁰ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 181. Během jednání ve Vatikánu přijal delegaci i podtajemník státního sekretariátu A. Casaroli, který československé straně naznačil dobrou vůli Vatikánu k dalším jednáním.

slovem, s pomocí Boží, chce mít otevřené srdce pro všechny, zvláště pro ty, kteří trpí.“⁶¹

Věřící v Československu se o novém papeži dozvěděli z vysílání Vatikánského rozhlasu krátce po jeho volbě.⁶² Rudé právo informovalo své čtenáře o zvolení Pavla VI. dne 22. června 1963, přičemž ocenilo jak jeho osobnost, tak snahy o pokračování kurzu jeho předchůdce Jana XXIII., jež kvitovalo s povděkem. O pokračování kurzu papeže Jana XXIII. byly přesvědčeny téměř všechny světové deníky.⁶³ „Montini je svým smýšlením blízký zesnulému papeži Janu XXIII. a otevřeně se vyslovil pro pokračování v jeho díle,“⁶⁴ uvedl rovněž komunistický deník Rudé právo. O zvolení Pavla VI. informovaly i další československé listy, např. Lidová demokracie či Jihočeská pravda. Kritiky nového pontifika byly poměrně řídké, nicméně se k nim uchýlil ministr zdravotnictví a katolický kněz Josef Plojhar (1902–1981) či sekretariát pro věci církevní ministerstva školství a kultury, který považoval Pavla VI. za rezervovanějšího papeže, než jím byl jeho předchůdce Jan XXIII.⁶⁵ Prezident republiky Antonín Novotný (1904–1975) zaslal Pavlu VI. k jeho zvolení blahopřejný telegram.⁶⁶ Jménem českých katolíků doma i v zahraničí blahopřála Svatému otci k jeho zvolení papežem Křesťanská akademie v Římě.⁶⁷

Nástupcem Jana XXIII. a 261. papežem se stal dne 21. června 1963 šedesátiletý Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini, jenž přijal z úcty k apoštolu národů jméno Pavel (VI.).⁶⁸ Rodák z malého severoitalského města Concesio byl vysvěcen na kněze v roce 1920 v Brescii. Po studiu na Papežské univerzitě Gregoriana a Papežské diplomatické akademii v Římě působil jako sekretář na apoštolské nunciatuře ve Varšavě, po návratu z Pol-

⁶¹ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 30. 6. 1963.

⁶² Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 197.

⁶³ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 25. 6. 1963.

⁶⁴ Rudé právo, 22. 6. 1963.

⁶⁵ Lidová demokracie, 30. 6. 1963; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Informační zpráva o II. části vatikánského koncilu.

⁶⁶ Rudé právo, 22. 6. 1963.

⁶⁷ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 198.

⁶⁸ K osobnosti, životu a dílu papeže Pavla VI. podrobněji: BALCONI, Giovanni, PRADERI, Pietro: *Il papa dei lavoratori. Montini, le ACLI e il mondo del lavoro*. Roma 2014; CHIRON, Yves: *Paolo VI. Un papa nella bufera*. Lindau 2014; SVIDERCOSCHI, Gian Franco: *Un papa „sconosciuto“?* Bologna 2014; FISICHELLA, Rino: *Ho incontrato Paolo VI*. Torino 2014; TETTAMANZI, Dionigi: *Paolo VI. Profezie sulla famiglia*. Milano 2014; ADORMATO, Giselda: *Paolo VI*. Milano 2014; CASAROLI, Agostino: *Paolo VI. Uomo del dialogo*. Bologna 2014; TOSCANI, X., *Paolo VI. Una biografia*. Brescia 2014; ALBERTO, Vela: *Paolo VI. Discepolo di Cristo*. Padova 2014; ZIZOLA, G.: c. d., s. 242–244 či HRANIČKA, Jaroslav, *Jan XXIII.*, Praha 1966.

ška vstoupil do státního sekretariátu. Ve třicátých letech se stal tajemníkem státního sekretáře E. Pacelliho. V roce 1944, po smrti státního sekretáře Luigiho Maglioneho (1877–1944), byl přímo podřízen papeži Piu XII. V roce 1954 se stal milánským arcibiskupem a o čtyři roky později kardinálem.⁶⁹ G. B. Montini projevoval upřímný zájem o sociální otázky, pozornost stavbě nových kostelů, hluboký pastorační vzhled do života dělnických vrstev a běžný život katolických věřících. Přestože byly jeho sociální původ, formace, církevní kariéra i osobní zbožnost zcela odlišné od Jana XXIII., rozhodl se pokračovat v kurzu nastoleném jeho předchůdcem, zejména pak pokračovat v jednání Druhého vatikánského koncilu.⁷⁰

G. B. Montini byl v první polovině 20. století zajímavým způsobem spojen i s českými zeměmi. V roce 1934, po odchodu P. Ciriaciho z Československa a jeho jmenování nunciem v Lisabonu, se Montiniho jméno objevilo mezi kandidáty na post nového apoštolského nuncia v Praze.⁷¹ Českými úředníky ministerstva zahraničí byl vnímán víceméně pozitivně, o čemž svědčí skutečnost, že v prosinci 1937 jeho osobu ocenil i československý vyslanec u Vatikánu Vladimír Radimský (1880–1977), který prohlásil, že G. B. Montini „jest od let v nejpřátelštějším poměru k vyslanectví, projevoval vždy zvláštní zájem o Československo a letos na své prázdninové cestě se rovněž zastavil v Praze, jejíž krásou byl nadšen.“⁷² Současně ocenil i jeho diplomatické zkušenosti, zdrženlivé chování i výbornou znalost francouzštiny, které dávaly tušit jeho kariérní vzestup v budoucnu: „Jeho obliba (zvláště v diplomatickém sboru) jest spontánní a okolnost, že při jeho poměrném mládí mu bylo svěřeno místo tak zodpovědné, svědčí o jeho kvalitách a dává tušit i další jeho kariéru,“ uvedl V. Radimský.⁷³ Krátce po svém nástupu na svatopetrský stolec přijal nový papež Pavel VI. dne 4. července 1963 československé biskupy, jež ujistil o zájmu pokračovat v politice svého předchůdce i obnovit dobré vztahy s Československem.⁷⁴

Pavel VI. dnes patří mezi nejvýznamnější papeže moderní doby a jeho pontifikát za přelomový. Pokračoval v reformně kurii, kdy zřídil tři nové sekretariáty: pro jednotu křesťanů, pro nekřesťany a pro nevěřící. Pověřil ko-

⁶⁹ ZIZOLA, G.: c. d., s. 242–243; DEL RE, Niccolò: *La curia romana. Lineamenti storico-giuridici*. Vaticano 1998, s. 91.

⁷⁰ PIAZZONI, A. M.: c. d., s. 291; AGOSTINI, C. De: c. d., s. 103.

⁷¹ ŠMÍD, M.: c. d., s. 62–63.

⁷² AMZV, II. sekce MZV politická – 1. Běžná spisovna (1918–1939), karton 28, Radimský 17. 12. 1937. Jednalo se o Montiniho návštěvu Prahy a Staré Boleslavi v roce 1937.

⁷³ Tamtéž; ŠMÍD, M.: c. d., s. 62–63.

⁷⁴ KAPLAN, K.: c. d., s. 19.

misí, aby přepracovala zastaralý Gasparriho *Kodex kanonického práva* z roku 1917 a provedl reformu římské kurie.⁷⁵ Byl to rovněž Pavel VI., kdo nařízením *Ingravescentem aetatem* (1970) vyloučil z konkláve kardinály starší 80 let, čímž výrazně omladil a zdůvěryhodnil sbor nejvyšších hodnostářů katolické církve kreovaných papežem. Papež se rovněž výrazně během svých četných cest do zahraničí angažoval pro všeobecný mír a spolupráci mezi národy.

6. Obnovená československo-vatikánská jednání

Ve vztahu k novému papeži Pavlu VI. zůstávali komunističtí představitelé v Praze především obezřetní a nedůvěřiví. Jeho vstřícná gesta, která naznačovala pokračování kurzu Jana XXIII., v konkrétní rovině představovaná přijetím československé kněžské delegace ve Vatikánu krátce po jeho zvolení, tak nepochopitelně budila spíše rozpaky než důvěru.⁷⁶

Druhé kolo československo-vatikánských jednání proběhlo krátce po zvolení nového papeže Pavla VI., a to ve dnech 6. až 12. září 1963 v Římě. Navazovalo na první kolo rokování, jež probíhalo v květnu 1963 na Zbraslavi. Krátce po svém zvolení kontaktoval Pavel VI. vatikánského diplomata A. Casaroliho a vyslovil mu podporu při jeho diplomatických jednáních se zeměmi východního bloku. Pokud zde mezi některými konzervativními členy římské kurie panovaly obavy z dob Pia XII., resp. nedůvěra k dalším jednáním či pochyby o smyslu rokování s komunistickými představiteli, papež se vyslovil pro jejich intenzivnější, nicméně opatrné pokračování. Byl si sice vědom, že komunistické režimy mohou chápat jednání jako uznání jejich režimů, sledoval však především zájem věřících, jejich pastorační potřeby i budoucnost katolické církve v každé ze zemí.⁷⁷

Papež Pavel VI. musel rozhodně vědět, že oficiální československo-vatikánská jednání mohou značně zkomplikovat situaci i části pronásledované církve či věřícím, kteří zůstali vůči režimu v opozici, tím spíše se snažil o citlivé hledání kompromisu, aby si odsouzením útisku věřících v komunistické zemi neuzavřel cestu k rokování.⁷⁸ Pokud se tyto hlasy celkem pravidelně ozývaly a posilovaly závěry Pia XI. – „Komunismus je vnitřně zvrácený, a proto

⁷⁵ DEL RE, N.: c. d., s. 53–54, 60, 269. Kodex kanonického práva byl vydán teprve v roce 1983 papežem Janem Pavlem II.

⁷⁶ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Letnice dvacátého století*, s. 80.

⁷⁷ CASAROLI, A.: c. d., s. 85–86.

⁷⁸ Tamtéž, s. 86.

nelze připustit, že by s ním mohl na jakémkoliv poli spolupracovat ten, kdo chce usilovat o záchranu křesťanské civilizace. A kdyby pak někteří pomýleli lidé chtěli spolupracovat na jeho vítězství ve vlastní zemi, pak ať vezmou na vědomí, že právě oni se stanou prvními oběťmi svého pobloudění.⁷⁹ – požádal papež o radu kardinálské kolegium, které se navzdory četným pochybnostem vysloвило pro pokračování jednání se zeměmi východního bloku včetně Československa. Pavel VI. proto navázal na aktivity jeho předchůdce Jana XXIII., rozhodl se čelit nové výzvě současnosti a souhlasil s druhým kolem jednání s československou stranou.⁸⁰

Ta za československou stranu vedli K. Hruža a M. Košnar, za vatikánskou A. Casaroli a úředník státního sekretariátu L. Bongiano. Podrobné informace o rokování se Svatým stolcem máme dnes k dispozici od účastníka jednání A. Casaroliho (*Trýzeň trpělivosti*), i od československé strany.⁸¹ V Římě se hovořilo o dalším osudu J. Berana, církevním tisku, řeckokatolické církvi, uspořádání apoštolské administratury v Českém Těšíně a o vězněných biskupech, přičemž ve většině diskutovaných otázek nedospěli zúčastnění ke shodě. O výsledcích jednání byl rovněž zpraven i nový papež Pavel VI., který projevil zájem na pokračování jednání s československou stranou.⁸² Jediným hmatatelným výsledkem druhého kola jednání v podstatě bylo v říjnu 1963 propuštění biskupů Jána Vojaššáka (1877–1965), Stanislava Zely (1893–1969) a Ladislava Hlada z vězení, navíc byla v následujících letech propuštěna i řada vězněných kněží a řeholníků.⁸³

Třebaže sovětský církevní úřad nepodporoval zvláštní iniciativu Československa pro jednání se Svatým stolcem, apeloval na ministerstvo školství a kultury, aby podporovalo mírové aktivity Vatikánu.⁸⁴ Československá strana však byla rozladěna změnou kurzu vatikánské politiky, kdy sebevědomí

⁷⁹ Pius XI. *Antitotalitní encykliky*. Ed. Ctirad Václav Pospíšil, Praha 2015, s. 110.

⁸⁰ CASAROLI, A.: c. d., s. 89.

⁸¹ CASAROLI, A.: c. d.; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání mezi zástupci ČSR a Vatikánem. Československá strana se domnívala, že se obě jednání roku 1963 značně lišila. Pokud první jednání označovaly komunistické kruhy za vzájemně vstřícné, druhé bylo poznamenáno snahou Vatikánu jednostranně získat výhody a nabýt v československo-vatikánských jednáních na významu. Tuto skutečnost připisovaly především vlivům Pavla VI., který pro probíhající jednání, o nichž byl informován, volil ostrou formu, bez respektu k situaci v Československu po roce 1948.

⁸² KAPLAN, K.: c. d., s. 20.

⁸³ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Usnesení 39. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 1. října 1963; CASAROLI, A.: c. d., s. 135; CUHRA, Jaroslav: *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*. Praha 2001, s. 28.

⁸⁴ KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 19.

Svatého stolce vzrostlo po nástupu Pavla VI. Byla proto připravena pokračovat v jednání tam, kde bylo možné dosáhnout dohody, aniž „by došlo k narušení našich zákonů a byla respektována zásada vzájemnosti.“⁸⁵ Stále byly přítomny obavy československého partnera, aby nový papež neoslabil encykliky vstřícného Jana XXIII. a ostře se nevyslovil proti socialistickým zemím i komunismu. Je proto možné, že chabý výsledek druhého setkání předurčil krach i dalších kol rokování, neboť komunisté byli přesvědčeni, že zvýšené sebevědomí Vatikánu povede k prosazování větších výhod na úkor Prahy.⁸⁶

Zásadního souhlasu nebylo dosaženo mezi oběma stranami ani na dalších třech setkáních, jež proběhla ve dnech 16. až 28. listopadu 1963 na Zbraslavi, resp. 11. až 18. listopadu 1964 v Římě, resp. 5. až 12. února 1965 opět v Římě.⁸⁷ Jak poznamenal o československo-vatikánských jednáních A. Casaroli, když Druhý vatikánský koncil ukončil své zasedání dne 8. prosince 1965, „měsíce ubíhaly, aniž by Československo jevilo známku života.“⁸⁸ Snaha Vatikánu obnovit jednání s Prahou se v roce 1966 nesešla s příznivou odpovědí, proto k dalšímu kolu jednání se zástupci Svátého stolce a Československa došlo až v květnu 1967 v Praze. Vedení KSČ si totiž v lednu 1965 uvědomilo, že „na poli ideologickém se projevují tendence k míru s buržoazní ideologií. Tyto tendence jsou podporovány všemi církevními centrály včetně Vatikánu...“⁸⁹ takže se rozhodla dalšímu možnému sblížení s ohledem na Sovětský svaz zabránit a církve naopak sledovat a kontrolovat.

7. Závěr

Přestože jednání z let 1963–1965 nepřinesla na rozdíl od podobných rokování Svátého stolce s Jugoslávií, Maďarskem či Polskem v šedesátých letech 20. století zásadnější posun v diplomatických stycích obou zemí, převahu

⁸⁵ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání mezi zástupci ČSR a Vatikánem.

⁸⁶ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání mezi zástupci ČSR a Vatikánem.

⁸⁷ VAŠKO, V.: c. d., s. 403; KAPLAN, K.: c. d., s. 24–25, 27; CASAROLI, A.: c. d., s. 139; PEŠEK, Jan: *Rokovania Československa a Svätej stolice v rokoch 1963–1989 a ich slovenské aspekty*. In: DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava 2008, s. 390; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Návrh zprávy o jednání s Vatikánem a některé návrhy na další postup; Národní archiv, fond MŠK, Církev, inv. č. 47 II ŘKC, 1958–1967, Zápis z porady KCT a zmocněnců 20. 1. 1965.

⁸⁸ CASAROLI, A.: c. d., s. 142.

⁸⁹ Národní archiv, fond MŠK, Církev, inv. č. 47 II ŘKC, 1958–1967, Zápis z porady KCT a zmocněnců 20. 1. 1965.

získala bezpochyby československá strana, která prosazovala jednostranné výhody a jednání systematicky rozbíjela. Vatikán na druhé straně získal přesnější vhled do dění v zemi i jasnější pochopení jisté specifčnosti katolicismu v Československu; během jednání současně vzrostlo i jeho sebevědomí. Dílčí dohoda mezi Svatým stolcem a československou vládou o vysvěcení čtyř biskupů byla podepsána teprve dne 16. prosince 1972. Nesmíme však zapomínat, že v československo-vatikánských jednáních nebyla politika primárním cílem vatikánské strany, ale spíše prostředkem k dosažení lepší výchozí pozice pro rozvoj náboženského života v Československu. Tam, kde mnozí představitelé komunistického režimu hledali politiku, byla v jednání Vatikánu přítomna především starost o pastorační duši a péče o zlepšení náboženského života.

Jednání, jež byla s Prahou v první polovině šedesátých let 20. století otevřena, se týkala především normalizace náboženského života v zemi, zejména otázek správy československých diecézí, internovaných biskupů, obnovení řeckokatolické církve, výuky náboženství ve školách, působení řeholních společenství atd., nikoliv diplomatických styků mezi Československem a Vatikánem. Československé orgány současně koordinovaly svůj postup s příslušnými úřady jiných komunistických zemí, zejména Sovětským svazem, Německou demokratickou republikou, Polskem a Maďarskem, ale též s italskými komunisty, kteří měli v kontaktu se Svatým stolcem dlouhodobé zkušenosti. Jednání trvala téměř čtvrtstoletí a vlekla se až do pádu komunistického režimu v roce 1989. Domníváme se, že proměny dynamických rokování let 1962–1965 včetně konkláve roku 1963 zajímavým způsobem odrážejí postoje obou jednajících – Československa a Vatikánu – a přinášejí cenný pohled na významný mezník československo-vatikánských vztahů i církevní dějiny druhé poloviny 20. století.

RESUMÉ

PŘEDPOKLADY PRO OBNOVENÍ ČESKOSLOVENSKO-VATIKÁNSKÝCH JEDNÁNÍ V OBDOBÍ KONKLÁVE ROKU 1963

Studie se zabývá pokusem o obnovení diplomatických styků Svatého stolce a Československa na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, přičemž sleduje vývoj a proměny československo-vatikánských jednání v první polovině šedesátých let. Odhaluje, nakolik komunistický režim opustil svoji

proticírkevní rétoriku z padesátých let a vůči Vatikánu nyní projevoval formální vstřícnost, jež pochopitelně souzněla s představami Sovětského svazu, který zlepšení diplomatických styků spojoval s propagací komunistické ideologie na mezinárodním fóru i v intelektuálních kruzích v Evropě. Ukazuje, že tato očekávání byla spojována s osobností papeže Jana XXIII., neboť pontifikát nového papeže Pavla VI. dodal církvi sebevědomí, jež se projevilo i novou „odvahou“ Svatého stolce při československo-vatikánských jednáních. Obavy Sovětského svazu i československé strany záhy převážily, takže Praha prosazovala více jednostranné výhody a jednání systematicky rozbíjela. Pokud ovšem československo-vatikánská jednání z let 1963–1965 nepřinesla zásadnější posun v diplomatických stycích obou zemí, Svatému stolci se podařilo lépe proniknout do náboženských poměrů v Československu a dosáhnout řady drobných ústupků ze strany komunistického režimu. Třebaže vlastní jednání skončila v podstatě krachem, vytvořila platformu pro rokování obou stran, jež vyústilo v přijetí dohody mezi Svatým stolicí a československou vládou v prosinci 1972. Přesto přinášejí československo-vatikánská jednání z let 1963–1965 cenný pohled na významný mezník v diplomatických stycích i na církevní dějiny druhé poloviny 20. století.

Klíčová slova: československo-vatikánské diplomatické styky, Vatikán, konkláve 1963, Jan XXIII., Pavel VI.

SUMMARY

THE CONCLAVE OF 1963 AND THE CZECHOSLOVAK-VATICAN NEGOTIATIONS IN THE FIRST HALF OF THE SIXTIES

The study deals with a resumption of diplomatic relations of the Holy See and Czechoslovakia at the turn of the 1950s and 60s. At the same time, it follows a development and transformation of Czechoslovak-Vatican negotiations in the first half of the sixties. It reveals how much the Communist regime left its anti-ecclesiastical attitude from the fifties and focuses on obligingness, formally manifested by the regime, which was naturally in harmony with ideas of the Soviet Union that connected improvement of diplomatic relations with a propaganda of the Communist ideology in the international forum and intellectual circles in Europe. It shows that those expectations were connected with the personality of Pope John XXIII because

the pontificate of new Pope Paul VI gave the church self-confidence, which was noticeable also in new “courage” of the Holy See during Czechoslovak-Vatican negotiations. The worries of the Soviet Union and also of the Czechoslovak party soon prevailed so that Prague advanced more one-sided advantages and systematically broke off negotiations. Nevertheless, though Czechoslovak-Vatican negotiations from years 1963–1965 did not contribute to better diplomatic relations of both countries, the Holy See managed to better penetrate the religious situation in Czechoslovakia and to achieve many tiny concessions concerning the Communist regime. Despite the fact that the actual negotiations terminated unsuccessfully, they provided a platform for a discussion of both sides which resulted in the acceptance of the agreement of the Holy See and the Czechoslovak government in December 1972. Nevertheless, Czechoslovak-Vatican negotiations from years 1963–1965 represent a worthwhile view on the important turning point in diplomatic relations as well as church history during the second half of the 20th century.

Keywords: Czechoslovak-Vatican diplomatic negotiations, Vatican, Conclave of 1963, John XXIII, Paul VI.

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
Česká republika
e-mail: smidma@seznam.cz